

Lidia Mazowiecka ■

INDYWIDUALNA OCENA SZCZEGÓLNYCH POTRZEB OFIARY: EUROPEJSKIE STANDARDY A REGULACJE POLSKIE

Wprowadzenie

W dniu 25 dnia października 2012 r. Parlament Europejski i Rada Europy przyjęły Dyrektywę 2012/29/UE ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującą decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW¹ (Dyrektywa 2012/29/UE). Celem Dyrektywy jest zapewnienie ofiarom wsparcia, ochrony, odpowiedniego informowania, a także podmiotowego traktowania. Ma ona poprawić sytuację ofiar, a w szczególności spowodować zwiększenie poziomu ich ochrony w całej Unii, zwłaszcza w postępowaniu karnym. Podkreślono w niej, że ofiary powinny być chronione przed wtórną i ponowną wiktymizacją, zastraszaniem oraz odwetem. Powinny też otrzymać odpowiednie wsparcie i mieć dostęp do wymiaru sprawiedliwości. Zapisy Dyrektywy powinny być implementowane do systemów prawnych państw członkowskich (art. 27 ust. 1) do 16 listopada 2015 roku.

Ułatwieniu transpozycji Dyrektywy służy swego rodzaju komentarz przygotowany przez organ Komisji Europejskiej, a mianowicie *DG Justice Guidance document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA*² (Przewodnik).

¹ Dz.Urz. UE L z dnia 14 listopada 2012 r., s. 57.

² Dokument *Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości – Dokument Kierujący. W związku z transpozycją i implementacją Dyrektywy Europejskiego Parlamentu i Komisji 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającą minimalne standardy w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw i zamieniając Decyzje Komisji 2001/220/JHA* udostępniony w języku polskim w Ministerstwie

Na szczególną uwagę zasługuje nowa instytucja wprowadzona przez Dyrektywę, jaką jest indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony (indywidualna ocena). O indywidualnej ocenie jest również mowa w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępującej decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW³ (Dyrektywa 2011/36/UE), i w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępującej decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW⁴ (Dyrektywa 2011/93/UE). W dwóch ostatnich aktach nie unormowano jednak tak dokładnie kryteriów dokonywania oceny jak w Dyrektywie 2012/29/UE.

Kolejnym dokumentem międzynarodowym, który przewiduje instytucję zbliżoną do indywidualnej oceny, jest obowiązująca Polskę od 1 sierpnia 2015 r.⁵ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej z dnia 11 maja 2011 r.⁶ (Konwencja o zwalczaniu przemocy).

W artykule postaram się przybliżyć instytucję indywidualnej oceny i odpowiedzieć na pytanie, czy istniejące w Polsce rozwiązania mogą być uznane za normę minimalną w tym zakresie.

1. Dyrektywa ustanawiająca normy minimalne: ofiara

Celem Dyrektywy 2012/29/UE jest zapewnienie ofiarom odpowiednich informacji, wsparcia i ochrony oraz uczestniczenia w postępowaniu karnym. Ofiary mają być uznawane i traktowane z szacunkiem, w sposób taktowny, zindywidualizowany, profesjonalny oraz niedyskryminacyjny we wszelkich kontaktach ze służbami wsparcia ofiar lub służbami świadczącymi usługi w zakresie sprawiedliwości naprawczej, lub właściwymi organami działającymi w ramach postępowania karnego (art. 1 ust. 1).

Ten cel można osiągnąć poprzez zapewnienie ofiarom różnego rodzaju środków pomocowych, a następnie spowodowanie ich zrozumienia i odpowiedniego wykorzystania przez ofiary. Konieczna jest więc koordynacja pracy i zaangażowanie wielu służb publicznych na wszystkich szczeblach (pkt 62 preambuły).

Sprawiedliwości; w języku angielskim dostępny na: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf.

³ Dz.Urz. UE L 101 z dnia 15 kwietnia 2011 r., s. 1.

⁴ Dz.Urz. UE L 335 z dnia 17 grudnia 2011 r., s. 1 z późn. zm.

⁵ Oświadczenie rządowe z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie mocy obowiązującej Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 r., Dz.U., poz. 962.

⁶ Dz.U. z 2015 r., poz. 961.

System karny musi być więc nastawiony na każdego pokrzywdzonego, który powinien zapewniać mu przynajmniej takie samo traktowanie jak sprawcy i zaspokajać jego indywidualne potrzeby. Dyrektywa 2012/29/UE zwraca szczególną uwagę na najlepsze zabezpieczenie interesu dziecka, które zawsze ma być pierwszoplanowe. Potrzebne jest więc odpowiednie podejście do dziecka. Ma ono uwzględniać jego wiek, poziom dojrzałości, opinie, potrzeby i obawy (art. 1 ust. 2). Przewodnik wskazuje Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom⁷ jako przykład standardów odpowiedniego ich traktowania.

Zapisy Dyrektywy 2012/29/UE są normami minimalnymi, czyli można je rozszerzyć w celu zapewnienia wyższego poziomu ochrony (pkt 11 preambuły). Zgodnie z definicją zawartą w art. 2 „ofiara” jest osoba fizyczna, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej bądź straty majątkowej bezpośrednio spowodowanej przestępstwem. „Ofiarą” mogą być też członkowie rodziny osoby, której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa, jeżeli w jej wyniku doznali szkody (ust. 1a). Za członków rodziny uważa się małżonka, osobę pozostającą z ofiarą w sposób trwały i ciągły w bliskim pożyciu we wspólnym gospodarstwie domowym, krewnych w linii prostej, rodzeństwo oraz osoby pozostające na utrzymaniu ofiary (ust. 1 b), z tym że państwa członkowskie mogą ustanowić procedury ograniczające liczbę członków rodziny (ust. 2a). Dzieckiem zgodnie z ust. 1c jest każda osoba w wieku poniżej 18 lat. W przypadku gdy niemożliwe jest ustalenie wieku dziecka, a istnieje podejrzenie, że nim jest, osobę taką uznaje się za dziecko (art. 24 ust. 2).

Ofiary przestępstw powinny być za takie uznawane. Mają być traktowane z szacunkiem, w sposób taktowny i profesjonalny, bez dyskryminacji pod jakimkolwiek względem, takim jak rasa, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religia lub przekonania, poglądy polityczne bądź wszelkie inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek, płeć, ekspresja i tożsamość płciowa, orientacja seksualna, status pobytowy czy stan zdrowia (pkt 9 preambuły).

2. Dyrektywa ustanawiająca normy minimalne: indywidualna ocena szczególnych potrzeb ofiary

Zgodnie z Dyrektywą 2012/29/UE każda ofiara ma mieć przeprowadzoną ocenę swoich indywidualnych potrzeb (pkt 55 preambuły, art. 22 ust. 1). Dotyczy to zarówno jej szczególnych potrzeb w zakresie wsparcia ze strony odpowiednich służb,

⁷ Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom, Council of Europe/European Union 2012; *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1705197> [dostęp: 30.05.2016]; więcej na temat wytycznych w: L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom – standardy praw dzieci*, Ius Novum (w druku).

jak i odpowiednich potrzeb w zakresie ochrony w postępowaniu karnym. Według Przewodnika indywidualnej oceny powinien dokonać wskazany organ, którym może być funkcjonariusz policji, organ wymiaru sprawiedliwości, organizacja świadcząca pomoc na rzecz ofiar lub jeszcze inna wytypowana do takich działań instytucja. Mogą to być różne organy w zależności od stadium postępowania. W razie konieczności ocena może być przeprowadzana kilkakrotnie na poszczególnych etapach postępowania.

Celem indywidualnej oceny jest ustalenie wszelkich zagrożeń dla ofiary, które mogą powodować jej wtórną i ponowną wiktymizację, zastraszanie oraz odwet podczas postępowania karnego. Według Przewodnika ocena obejmuje dwa etapy. Na pierwszym należy określić, czy ofiara ma szczególne potrzeby w zakresie ochrony, biorąc pod uwagę takie kryteria, jak: cechy osobowe ofiary, rodzaj lub charakter przestępstwa oraz jego okoliczności (art. 22 ust. 2). Jeżeli ofiara ma szczególne potrzeby, trzeba na drugim etapie określić, czy należy zastosować i jakiego rodzaju szczególne środki ochrony. Dyrektywa przyjmuje, że dzieci zawsze mają szczególne potrzeby w zakresie ochrony i podlegają od razu ocenie na drugim etapie.

W dokonywanie indywidualnej oceny należy włączyć ofiarę, a także mieć na uwadze jej wolę w kwestii skorzystania ze środków ochrony (pkt 8 preambuły, art. 22 ust. 6), chyba że byłoby to sprzeczne z dobrem wymiaru sprawiedliwości. Ważne, by zapewnienie ofierze wsparcia przez odpowiednie służby nie było uzależnione od złożenia przez nią oficjalnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (art. 8 ust. 5). Sama Dyrektywa nie przewiduje możliwości odwołania się od ustaleń indywidualnej oceny, ale w Przewodniku wskazano, że takim uprawnieniem ofiara powinna dysponować.

Szczególną uwagę należy zwrócić na ofiary, które doznały znacznej szkody ze względu na powagę przestępstwa, oraz ofiary przestępstw popełnionych z powodu uprzedzeń lub dyskryminacji. Indywidualna ocena ma uwzględniać przede wszystkim cechy osobowe ofiary, takie jak wiek, płeć oraz tożsamość i ekspresja płciowa, pochodzenie etniczne, rasa, religia, orientacja seksualna, stan zdrowia, niepełnosprawność, prawa do pobytu, problemy z komunikacją, związek ze sprawcą lub zależność od niego oraz doświadczenie przestępstwa w przeszłości. Trzeba więc stwierdzić, czy było to przestępstwo z nienawiści, czy wynikające z uprzedzeń lub dyskryminacji, zawierające przemoc seksualną bądź przemoc w bliskich związkach, czy sprawcą była osoba nadużywająca stosunku zależności, czy miejsce zamieszkania ofiary znajdowało się na obszarze o dużej przestępczości lub zdominowanym przez gangi (art. 22 ust. 3, pkt 56 preambuły).

Dyrektywa zwraca szczególną uwagę na niektóre kategorie ofiar, które mogą być bardziej niż inne zagrożone wtórną i ponowną wiktymizacją, zastraszaniem oraz odwetem. Należą do nich ofiary handlu ludźmi, terroryzmu, przestępczości zorganizowanej, przemocy w bliskich związkach, przemocy seksualnej lub wykorzystania seksualnego, przemocy na tle płciowym, przestępstwa z nienawiści, ofiary niepełnosprawne lub dzieci (pkt 57 preambuły). W stosunku do tej grupy ofiar

należy dokonać dokładnej oceny, czy i jakie zastosować szczególne środki ochrony. Zasięg oceny powinien być dostosowany do powagi przestępstwa i stopnia widocznej szkody poniesionej przez ofiarę (art. 22 ust. 5). Inaczej należy ocenić ofiarę kradzieży roweru, a inaczej ofiarę zgwałcenia.

Osoby dokonujące indywidualnej oceny powinny umieć identyfikować potrzeby ofiary. Muszą więc być szczegółowo przeszkolone w zakresie przeprowadzania takiej oceny. Profesjonalizm musi cechować przedstawicieli organów procesowych także po to, aby na zawiadomienie składane przez ofiarę reagowali z szacunkiem, w sposób taktowny i niedyskryminacyjny. Jest to konieczne, ponieważ w myśl art. 4 ust. 1 przekazują oni ofierze liczne istotne informacje umożliwiające jej korzystanie z jej praw. Chodzi o następujące informacje:

- odnośnie do rodzaju dostępnego wsparcia, od kogo można je uzyskać, a w odpowiednich przypadkach o dostępnej pomocy medycznej i specjalistycznej, w tym psychologa, oraz o możliwości zakwaterowania zastępczego (pkt a);
- na temat procedur dotyczących zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa oraz jaka jest w nich rola ofiary (pkt b);
- w jaki sposób i na jakich warunkach ofiara może uzyskać ochronę, w tym środki ochrony (pkt c);
- w jaki sposób i na jakich warunkach ofiara może uzyskać poradę prawną, pomoc prawną oraz wszelkie porady innego rodzaju (pkt d);
- w jaki sposób i na jakich warunkach ofiara może uzyskać odszkodowanie (pkt e);
- w jaki sposób i na jakich warunkach ofiara jest uprawniona do uzyskania tłumaczenia ustnego i pisemnego (pkt f);
- w przypadku gdy ofiara mieszka w państwie członkowskim innym niż państwo, w którym popełniono przestępstwo – o wszelkich dostępnych szczególnych środkach lub ustaleniach chroniących interes ofiary w państwie członkowskim, w którym ma miejsce pierwszy kontakt z właściwym organem (pkt g);
- odnośnie do dostępnych procedur złożenia zawiadomienia w przypadku braku poszanowania praw ofiary przez właściwy organ działający w ramach postępowania karnego (pkt h);
- dane kontaktowe na potrzeby przekazywania informacji o sprawie dotyczących ofiary (pkt i);
- odnośnie do dostępnych usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej (pkt j);
- w jaki sposób i na jakich warunkach ofiara może uzyskać zwrot kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu karnym (pkt k).

Zakres informacji oraz ich szczególność mogą być zróżnicowane w zależności od szczególnych potrzeb i osobistych uwarunkowań ofiary oraz od rodzaju i charakteru przestępstwa. Niektóre z nich mogą być przekazywane na późniejszych etapach postępowania (art. 4 ust. 2).

Osoba przekazująca ofierze informacje o tych prawach musi więc dysponować olbrzymią wiedzą i to nie tylko o procedurze karnej, lecz także o placówkach udzielających wsparcia ogólnego lub specjalistycznego czy o możliwości zakwater-

rowania zastępczego. Informacje te muszą być tak przekazywane ofiarom, aby były dla nich zrozumiałe i umożliwiały im świadome podjęcie decyzji w kwestii udziału w postępowaniu (pkt 26 preambuły). Osoby kontaktujące się z ofiarami powinny posługiwać się prostym i przystępnym językiem. Ważne jest, jak się wskazuje w Przewodniku jako dobrą praktykę, by ofiara nie była odsyłana i mogła skorzystać z pomocy w jednym miejscu, takim jak istniejące w niektórych państwach „pojedyncze punkty dostępu” lub „punkty kompleksowej obsługi”. Osoba kontaktująca się z nią powinna też umieć wskazać te informacje, które w danym momencie będą przydatne. Jako dobrą praktykę Przewodnik wskazuje zakładanie, zwłaszcza w sytuacjach wrażliwych, łatwo dostępnych w sieci miejsc, w których można uzyskać wyjaśnienia dotyczące istoty przysługujących uprawnień.

Należy też zadbać o to, by ofiara była rozumiana podczas postępowania (pkt 21 preambuły, art. 3 ust. 2). Dla ułatwienia kontaktu (jej samej z otoczeniem oraz z nią) ofierze może towarzyszyć wybrana przez nią osoba, którą obowiązuje zasada poufności, pod warunkiem jednak, że nie będzie to sprzeczne z interesem ofiary i nie naruszy przebiegu postępowania (art. 3 ust. 3). Według Przewodnika jest to prawo pozytywne, co oznacza, że może być ograniczone tylko na podstawie uzasadnionej decyzji w wyjątkowych okolicznościach i tylko w stosunku do określonej osoby, np. przy konflikcie interesów.

Podkreślono, że na bazie indywidualnej oceny potrzeb uwzględniającej konkretną sytuację osobistą oraz rodzaj przestępstwa może wystarczyć np. tylko ulotka z odpowiednią informacją. Nie może to być jednak praktyka rutynowa. Zawsze trzeba brać pod uwagę indywidualne potrzeby i ogólny stan ofiary przy wyborze sposobu przekazywania jej informacji.

Ważne jest też, aby właściwe organy mogły podczas postępowania karnego odpowiednio chronić prywatność i wizerunek ofiar oraz członków ich rodzin, jak też zgodnie z prawem zapobiegać publicznemu rozpowszechnianiu wszelkich informacji umożliwiających zidentyfikowanie dziecka będącego ofiarą (art. 21 ust. 1). W Przewodniku zaleca się przyjmowanie określonych regulacji dotyczących ujawniania informacji na temat życia osobistego ofiar, ochrony ich danych osobowych oraz wizerunku, a także miejsca przestępstwa.

Efektem indywidualnej oceny ma być według Dyrektywy zapewnienie środków chroniących bezpieczeństwo i godność ofiar (a także członków ich rodzin) oraz ochrony przed wtórną lub ponowną wiktyimizacją, zastraszaniem i odwetem. Mogą to być środki tymczasowe, nakazy ochrony bądź sądowe zakazy lub nakazy powstrzymywania się od określonych czynności (pkt 52 preambuły). Wybór właściwych środków powinien zależeć od konkretnej sytuacji.

Przy ochronie godności ofiar zastosowane środki mają zapewnić odpowiednie zachowania osób kontaktujących się z ofiarami czy nieujawnianie informacji nieistotnych dla sprawy.

Ochrona przed wtórną wiktyimizacją ma szczególne znaczenie w wypadku przemocy ze względu na płeć, przemocy w bliskich związkach, przemocy fizycznej,

nękania, przemocy na tle seksualnym, stalkingu i zastraszania. W ramach takich postępowań należy dbać o niezadawanie ofierze pytań bez znaczenia dla sprawy.

Z kolei ochrona fizyczna przed zastraszaniem i odwetem obejmuje wszelkie środki zmierzające do poprawy poczucia bezpieczeństwa ofiary w pomieszczeniach sądowych, policyjnych, w miejscu zamieszkania czy w miejscach publicznych. Według Przewodnika minimum ochrony ofiary przewidziano w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/99/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie europejskiego nakazu ochrony⁸. Na minimum to w myśl art. 5 składają się następujące zakazy lub ograniczenia:

- zakaz przebywania w określonych miejscach, miejscowościach lub na określonych obszarach, gdzie mieszka lub które odwiedza osoba podlegająca ochronie;
- zakaz lub ograniczenie wszelkich form kontaktu z osobą podlegającą ochronie, w tym kontaktów telefonicznych, elektronicznych, korespondencyjnych, faksowych czy innych;
- zakaz lub ograniczenie możliwości zbliżania się na odległość mniejszą, niż określono, do osoby podlegającej ochronie.

Minimum takie określa również art. 3 ust. 1 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 606/2013 z dnia 12 czerwca 2013 r. w sprawie wzajemnego uznawania środków ochrony w sprawach cywilnych⁹. Stanowi on, że „środek ochrony” oznacza każdą decyzję – niezależnie od jej nazwy – wydaną przez organ państwa członkowskiego zgodnie z jego prawem krajowym, nakładającą na osobę stwarzającą zagrożenie jeden lub kilka spośród następujących zakazów bądź ograniczeń:

- zakaz lub ograniczenie wstępu do miejsca, w którym osoba objęta ochroną zamieszkuje, pracuje lub które regularnie odwiedza, lub w którym regularnie przebywa;
- zakaz lub uregulowanie wszelkich form kontaktu z osobą objętą ochroną, w tym za pośrednictwem telefonu, poczty elektronicznej lub zwykłej, faksu lub innych środków;
- zakaz lub ograniczenie zbliżania się na określoną odległość do osoby objętej ochroną.

W obu przypadkach chodzi o kontynuowanie ochrony ofiar w sytuacjach transgranicznych.

Natomiast Dyrektywa 2012/29/UE mówi o środkach ochrony stosowanych w postępowaniu karnym w warunkach krajowych, dotyczących ofiar, które według indywidualnej oceny tego wymagają (art. 23 i 24)¹⁰. Zakres indywidualnej oceny

⁸ Dz.Urz. UEL 2011.338.2.

⁹ Dz.Urz. UEL 181 z dnia 29 czerwca 2013 r., s. 4.

¹⁰ Więcej zob.: E. Zielińska, *Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiary w zakresie ochrony, w świetle unormowań art. 22 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE*, w: L. Mazowiecka (red.), *Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar przestępstw w zakresie ochrony*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 31 i nast.; C. Kulesza, *Środki ochro-*

może być dostosowany odpowiednio do wagi przestępstwa oraz stopnia widocznej szkody, którą poniosła ofiara (art. 22 ust. 5). Jeżeli elementy stanowiące podstawę indywidualnej oceny uległy znacznej zmianie, państwa członkowskie zapewniają, by była ona aktualizowana w toku całego postępowania karnego (art. 22 ust. 7).

W postępowaniu przygotowawczym specjalnymi środkami dla ofiar o szczególnych potrzebach są przesłuchania:

- w odpowiednich pomieszczeniach;
- prowadzone przez lub z udziałem specjalistów;
- prowadzone przez te same osoby, a w przypadku ofiar przemocy seksualnej, przemocy na tle płciowym lub przemocy w bliskich związkach – gdy nie są prowadzone przez sędziego lub prokuratora – przez osoby tej samej płci, jeżeli takie jest życzenie ofiary (art. 23 ust. 2).

Natomiast w postępowaniu sądowym stosować należy następujące środki:

- zapewniające unikanie kontaktu wzrokowego między ofiarą a sprawcą, także w trakcie składania zeznań;
- umożliwiające przesłuchanie ofiary pod jej nieobecność na sali sądowej;
- pozwalające uniknąć zbędnych pytań dotyczących życia prywatnego ofiary niezwiązanych z przestępstwem oraz umożliwiające przeprowadzenie przesłuchania bez obecności publiczności (art. 23 ust. 3).

Ponadto dzieciom-ofiarom należy zapewnić w toku postępowania przygotowawczego:

- utrwalanie wszystkich przesłuchań audiowizualnie;
- ustanawianie specjalnego przedstawiciela dla dziecka będącego ofiarą, gdy osoby sprawujące władzę rodzicielską nie mogą go reprezentować ze względu na konflikt interesów z ofiarą;
- prawo do doradztwa prawnego i zastępstwa procesowego, gdy istnieje lub może zaistnieć konflikt interesów między dzieckiem a osobami sprawującymi władzę rodzicielską (art. 24 ust. 1).

Analogiczne środki przewidują Dyrektywa 2011/36/UE oraz Dyrektywa 2011/93/UE.

Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony jest więc – powtórzmy – normą minimalną, którą państwa członkowskie mogą tylko rozszerzyć. Norma ta obliuguje organ działający w postępowaniu karnym i służby mające kontakt z ofiarami do uwzględniania we wszelkich kontaktach z nimi ich sytuacji osobistej, najpilniejszych potrzeb, wieku, płci, ewentualnej niepełnosprawności oraz poziomu dojrzałości, jak też szanowania ich integralności

ny ofiar o szczególnych potrzebach w myśl dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE, w: L. Mazowiecka (red.), Indywidualna ocena..., op. cit., s. 46 i nast.; E. Zielińska, w: E. Bieńkowska, L. Mazowiecka (red.), Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw. Komentarz, autorzy: E. Bieńkowska, K. Dudka, C. Kulesza, L. Mazowiecka, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 242 (dalej: Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz).

fizycznej, psychicznej i moralnej (pkt 9 preambuły, art. 1 ust. 1 zd. 2). Wynikiem indywidualnej oceny powinny być konkretne działania, zarówno procesowe, jak i pozaprocessowe wszystkich osób stykających się z ofiarą. W efekcie tych działań ofiary powinny nie doznawać wiktyimizacji wtórnej i ponownej, a także być chronione przed zastraszaniem oraz odwetem.

Norma ta jest jednak ograniczona. W pkt 54 preambuły zaznaczono, że środki służące ochronie prywatności i wizerunku ofiar oraz członków ich rodzin powinny zawsze pozostawać w zgodzie z prawem do rzetelnego procesu i wolności wyrażania opinii zgodnie z art. 6 i 10 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. W art. 23 ust. 1 Dyrektywy 2012/29/UE wskazano, że ofiary, którym w trybie indywidualnej oceny przyznano specjalne środki ochronne dotyczące przesłuchania, wymienione w ust. 2 i 3 tego artykułu, mogą z nich korzystać tylko wtedy, gdy nie naruszy to prawa do obrony.

W Dyrektywie przewidziano też obowiązek przeszkolenia służb policyjnych i pracowników wymiaru sprawiedliwości, a także propagowania szkoleń prawników, prokuratorów i sędziów oraz specjalistów udzielających wsparcia ofiarom lub służb świadczących usługi w zakresie sprawiedliwości naprawczej (pkt 61 preambuły, art. 25). W Przewodniku podkreślono, że szkolenie powinno również uwzględniać rozwijanie świadomości w zakresie potrzeb ofiar. Problematyka ta powinna być przedmiotem studiów oraz zawodowych kursów specjalistycznych.

3. Konwencja o zwalczaniu przemocy: ofiara

Celem Konwencji, zgodnie z jej art. 1, jest:

- ochrona kobiet przed wszystkimi formami przemocy oraz zapobieganie, ściganie i eliminacja przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (ust. 1 pkt a);
- przyczynianie się do eliminacji wszystkich form dyskryminacji kobiet oraz wspieranie rzeczywistej równości kobiet i mężczyzn (ust. 1 pkt b);
- stworzenie ogólnych ram, polityki i działań na rzecz ochrony i wsparcia wszystkich ofiar przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (ust. 1 pkt c);
- zapewnienie wsparcia i pomocy organizacjom i organom ścigania dla skutecznej współpracy mającej na celu przyjęcie zintegrowanego podejścia do eliminacji przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (ust. 1 pkt e).

Konwencja zwraca szczególną uwagę na to że, kobiety są ofiarami ze względu na płeć (art. 2 ust. 2). Przypomina o specyficznych potrzebach ofiar narażonych na przemoc oraz o konieczności uwzględniania praw człowieka wszystkich ofiar (art. 12 ust. 3).

Definiuje ona „przemoc wobec kobiet” jako wszelkie akty przemocy ze względu na płeć, które prowadzą lub mogą prowadzić do fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej szkody bądź cierpienia kobiet – w tym groźby takich ataków, przymus lub arbitralne pozbawienie wolności, zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym (art. 3a).

Za przemoc domową Konwencja uznaje natomiast wszelkie akty przemocy fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej zdarzające się w rodzinie bądź gospodarstwie domowym albo między byłymi lub obecnymi małżonkami, lub partnerami, niezależnie od tego, czy sprawca i ofiara dzielą lub dzielili miejsce zamieszkania, czy nie (art. 3b).

„Kobieta” oznacza też dziewczynę poniżej 18. roku życia (art. 3f).

4. Konwencja o zwalczaniu przemocy: zintegrowana ochrona ofiary

Dla ochrony i wsparcia ofiar przemocy Konwencja w art. 18 zaleca stworzenie odpowiednich mechanizmów gwarantujących skuteczną współpracę wszystkich właściwych organów państwowych, takich jak sądy, prokuratura, organy ścigania, władze samorządowe, organizacje pozarządowe, a także inne organizacje gwarantujące ofiarom ochronę i wsparcie. Te skoordynowane działania powinny opierać się na zintegrowanym podejściu, uwzględniającym stosunki między ofiarami, sprawcami, dziećmi oraz środowiskiem społecznym. Ich celem jest uniknięcie wtórnej wiktylizacji i umocnienie samodzielnej pozycji oraz niezależności ekonomicznej ofiar.

W miarę możliwości powinno się umieszczać w jednym miejscu zespół służb zapewniających ofierze ochronę i wsparcie. Usługi tych służb muszą być dostępne dla ofiar i uwzględniać szczególne potrzeby osób narażonych na przemoc, w tym dzieci. Podkreślono, że udzielanie świadczeń nie może zależeć od woli ofiary co do wszczęcia postępowania lub zeznawania przeciwko sprawcy. Wyeksponowano również prawo ofiar do odpowiedniego i na czas informowania ich o dostępnym wsparciu oraz uprawnieniach w zrozumiałym języku (art. 19). Ofiara powinna mieć dostęp do poradnictwa prawnego, psychologicznego, finansowego, mieszkaniowego, edukacji, szkolenia oraz pomocy w znalezieniu zatrudnienia (art. 20 ust. 1), jak też do wsparcia specjalistycznego (art. 22). Do dyspozycji ofiar powinny być schroniska (art. 23), telefony zaufania (art. 24), specjalne ośrodki świadczące pomoc ofiarom zgwałceń lub przemocy seksualnej (art. 25). Szczególną ochroną i wsparciem należy otoczyć dzieci (art. 26).

Zapisy art. 51 Konwencji zobowiązują państwa członkowskie do przyjęcia takich unormowań, które pozwoliłyby ocenić, czy istnieje ryzyko śmierci oraz ryzyko powtarzania się aktów przemocy. W razie ich wystąpienia należy ofierze zapewnić wsparcie i bezpieczeństwo w sposób skoordynowany. Należy to brać pod uwagę na wszystkich etapach postępowania przygotowawczego.

W Komentarzu do postanowień Konwencji¹¹ (Komentarz) zaznacza się, że bezpieczeństwo ofiary „powinno być główną troską jakiegokolwiek interwencji”, a odpowiednie władze, w tym policja, zapewniają skuteczną ocenę ryzyka związanego

¹¹ Komentarz jest dostępny w: L. Mazowiecka (red.), *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 308 i nast.

z konkretną ofiarą oraz „opracowują plan zarządzania takim ryzykiem dla każdej sprawy, zgodnie ze standardowymi procedurami i we współpracy z innymi organami”.

Artykuł 52 Konwencji zobowiązuje, aby w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia ofiary odpowiednie organy mogły nakazać sprawcy opuszczenie miejsca zamieszkania ofiary lub osoby zagrożonej na odpowiedni okres oraz zakazać mu wchodzenia do lokalu zajmowanego przez ofiarę lub osobę zagrożoną bądź kontaktowania się z nimi. Zgodnie z art. 53 Konwencji odpowiednie zakazy lub nakazy powinny:

- zapewniać natychmiastową ochronę bez nadmiernych dla ofiary obciążeń finansowych lub administracyjnych;
- być wystawiane na określony okres lub do momentu ich modyfikacji bądź uchylenia;
- w razie konieczności być wydawane bez wysłuchania strony przeciwnej i ze skutkiem natychmiastowym;
- być dostępne niezależnie od innych prowadzonych postępowań lub równoległe do nich.

Środki te mogą być też wprowadzane w późniejszych postępowaniach. Narużanie tych nakazów lub zakazów musi być karane. W komentarzu podkreśla się, że wniosek o wydanie zakazu lub nakazu ochrony nie może być uzależniony od wszczęcia postępowania karnego przeciwko sprawcy.

Zabroniono wykorzystywania w jakichkolwiek postępowaniach karnych czy cywilnych – poza przypadkami istotnymi i koniecznymi – wszelkich dowodów dotyczących historii życia seksualnego ofiary i jej zachowania (art. 54).

Podkreśla się, że w postępowaniu przygotowawczym i sądowym wyłącznie na życzenie ofiar mogą być udzielane pomoc i wsparcie (art. 55).

Konwencja, podobnie jak Dyrektywa 2012/29/UE, obliguje do wprowadzenia środków ochronnych na wszystkich etapach postępowania przygotowawczego i sądowego, których celem jest ochrona ofiar i ich rodzin oraz świadków przed zastraszaniem, odwetem lub ponowną wiktymizacją. Podobnie jak w Dyrektywie 2012/29/UE, podkreśla się konieczność zapewnienia specjalnych środków ochronnych dziecku-ofierze przestępstwa, a ponadto dziecku-świadkowi przemocy wobec kobiet oraz przemocy domowej (art. 56).

Konwencja zobowiązuje do organizowania odpowiednich szkoleń osób mających zawodowy kontakt z ofiarami lub sprawcami wszystkich aktów przemocy. Szkolenia mają dotyczyć m.in. potrzeb i praw ofiar przemocy oraz sposobów zapobiegania wiktymizacji wtórnej. Powinny obejmować także kwestie skoordynowanej międzyinstytucjonalnej współpracy umożliwiającej wszechstronne i odpowiednie reagowanie na przypadki przemocy (art. 15).

5. Dyrektywa w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi: ofiara i indywidualna ocena jej potrzeb

W tej Dyrektywie podkreślono, że ofiarom handlu ludźmi należy zapewnić pomoc i wsparcie przed rozpoczęciem procesu karnego, w jego trakcie oraz przez odpowiedni czas po jego zakończeniu (art. 11 ust. 1), a w szczególności minimalny zestaw działań pozwalających ofierze dojść do równowagi i uciec swoim prześladowcom. Mogą to być: odpowiednie i bezpieczne zakwaterowanie, pomoc materialna, pomoc medyczna, psychologiczna, doradztwo i informacje, a także pomoc tłumaczy. Powinno to nastąpić na podstawie indywidualnej oceny uwzględniającej wszelkie okoliczności, kontekst kulturowy oraz potrzeby ofiary handlu ludźmi bez względu na to, czy będzie występować w charakterze świadka (pkt 18 preambuły, art. 11 ust. 3).

Ofiarom handlu ludźmi należy bezzwłocznie zapewnić dostęp do bezpłatnego doradztwa prawnego i zastępstwa procesowego także w celu dochodzenia odszkodowania. Ponadto należy przeprowadzić indywidualną ocenę ryzyka w celu ochrony ofiary przed odwetem, zastraszeniem oraz groźbą ponownego stania się ofiarą, np. poprzez dostęp do programu ochrony świadków (pkt 19 preambuły). Zaznacza się, że należy chronić ofiary przed wtórną i powtórzną wiktymizacją m.in. poprzez zapewnienie im takiego traktowania, które będzie odpowiadało ich indywidualnym potrzebom.

Ocena indywidualnych potrzeb powinna uwzględniać takie okoliczności, jak wiek, ewentualna ciąża, stan zdrowia, niepełnosprawność czy inne okoliczności osobiste, jak również fizyczne i psychiczne konsekwencje działalności przestępczej, której poddana została ofiara (pkt 20 preambuły). Ważne jest, aby pomoc i wsparcie nie były narzucane ofiarom, ale udzielane za ich świadomą i dobrowolną zgodą (pkt 21 preambuły, art. 11 ust. 5). W pierwszym rzędzie należy dążyć do najlepszego zabezpieczenia interesu dziecka-ofiary handlu ludźmi.

Za dziecko uważa się osobę do lat 18, a w razie wątpliwości co do wieku osoby należy założyć, że jest ona dzieckiem. Dzieciom należy zapewnić dodatkowe środki ochronne w czasie przesłuchania w postępowaniu przygotowawczym i sądowym (pkt 8, 22, 23 preambuły, art. 13 ust. 1). Szczególną ochroną należy objąć dzieci bez opieki. Trzeba pamiętać o wyznaczeniu opiekuna lub przedstawiciela dla takiego dziecka, zwłaszcza wtedy, gdy osoby, którym przysługuje władza rodzicielska, nie mogą jej wykonywać ze względu na istniejący między nimi konflikt interesów lub ich interesów z interesami dziecka.

Przesłuchania dzieci powinny mieć miejsce tylko wtedy, gdy są niezbędne, zorganizowane bezzwłocznie, w odpowiednich pomieszczeniach, prowadzone przez specjalistów, w miarę możliwości przez tę samą osobę, w towarzystwie przedstawiciela prawnego lub wybranej przez dziecko osoby dorosłej. Przesłuchania powinny być utrwalane audiowizualnie, by można je było wykorzystać później jako dowód w postępowaniu przed sądem (art. 15 ust. 1–4).

Osoby, które mają kontakt z ofiarami handlu ludźmi, muszą być odpowiednio przeszkolone, aby umiały identyfikować ich potrzeby i umieć z nimi postępować. Przeszkolone powinny być wszystkie osoby ze wszystkich kategorii zawodowych, a w szczególności: funkcjonariusze policji i straży granicznej, urzędnicy służb migracyjnych, prokuratorzy, adwokaci i radcowie prawni, sędziowie i pracownicy wymiaru sprawiedliwości, inspektorzy pracy, pracownicy socjalni, osoby zajmujące się opieką nad dziećmi, personel służby zdrowia oraz pracownicy konsularni.

6. Dyrektywa w sprawie wykorzystywania seksualnego dzieci: ofiara i indywidualna ocena jej potrzeb

Dyrektywa ta uzupełnia Dyrektywę w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi, gdyż niektóre dzieci – pokrzywdzone w wyniku niegodziwego traktowania w celach seksualnych lub wykorzystywania seksualnego – są również ofiarami handlu ludźmi. Podkreśla się w niej, że należy podejmować środki na rzecz pokrzywdzonych dzieci w celu jak najlepszego zabezpieczenia ich interesu z uwzględnieniem oceny ich potrzeb.

W tym celu należy przeprowadzić indywidualną ocenę szczególnej sytuacji każdego pokrzywdzonego dziecka z należnym uwzględnieniem opinii co do jego potrzeb i obaw (art. 19 ust. 3). Dzieciom powinno się ułatwiać dostęp do środków ochrony prawnej oraz zapewniać specjalnego przedstawiciela, jeżeli osoby, którym przysługuje władza rodzicielska, nie mogą ich reprezentować ze względu na konflikt interesów między nimi, z dzieckiem lub jeśli dziecko jest pozbawione opieki albo jest odłączone od rodziny (pkt 30 preambuły, art. 20 ust. 1). Wsparcie powinno być udzielane do czasu odzyskania przez dziecko zdrowia fizycznego i psychicznego, a nawet do chwili osiągnięcia pełnoletniości (pkt 31 preambuły). Dzieci powinny mieć też zapewnione bezpłatne doradztwo prawne i zastępstwo procesowe – także w celu dochodzenia odszkodowania (pkt 32 preambuły, art. 20 ust. 2).

Zwraca się uwagę na odpowiednie wyszkolenie osób, które umożliwi właściwe identyfikowanie potrzeb dzieci i postępowanie z nimi. Szkolenia powinny obejmować wszystkie osoby stykające się z racji zawodu z dziećmi, w tym takie grupy zawodowe, jak policjanci, prokuratorzy, prawnicy, urzędnicy wymiaru sprawiedliwości i sądów, personel służby zdrowia i opieki nad dziećmi (pkt 36 preambuły). Pomoc i wsparcie powinny być udzielane przed rozpoczęciem postępowania karnego, w trakcie tego postępowania i przez odpowiedni czas po jego zakończeniu. Nie można uzależniać pomocy i wsparcia od gotowości dziecka do współpracy podczas postępowania przygotowawczego bądź sądowego (art. 19 ust. 1 i 2).

Przesłuchania dzieci powinny być ograniczone, prowadzone tylko wtedy, gdy jest to niezbędne, odbywać się bez nieuzasadnionej zwłoki, w razie potrzeby w specjalnych pomieszczeniach. Powinny być prowadzone przez specjalistów i możliwie przez tę samą osobę. Dziecku należy umożliwić asystę przedstawiciela prawnego lub wybranej przez nie osoby dorosłej (art. 20 ust. 3).

7. Informowanie pokrzywdzonego: postępowanie karne a standard europejski

Powołane Dyrektywy i Konwencja obligują Polskę do starannego informowania ofiar. Zrozumiałe dla ofiary poinformowanie jest niezbędne do tego, aby mogła ona podjąć decyzję, z jakich uprawnień chce skorzystać, zdecydować, czy potrzebne jest jej wsparcie lub dowiedzieć się, jakie środki bezpieczeństwa jej przysługują. Odpowiednie przekazanie informacji o uprawnieniach i pewność, że ofiara je rozumiała, sprawiają, że może ona świadomie współpracować przy dokonywaniu indywidualnej oceny i równie świadomie wyrazić zgodę na podjęcie ewentualnych działań wspierających lub ochraniających.

Wyniki prowadzonych w Polsce badań pokazują, że pokrzywdzeni nie byli dobrze – lub w ogóle – informowani¹². Podstawową regulacją dotyczącą obowiązku pouczenia i poinformowania uczestników postępowania karnego był i pozostaje art. 16 kodeksu postępowania karnego (k.p.k.). W jego § 1 wskazano, że brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywołać ujemnych skutków dla jego uczestników. Natomiast § 2 mówi o obowiązku informowania przez organ procesowy w miarę potrzeby także wtedy, gdy ustawa wyraźnie takiego obowiązku nie stanowi¹³.

Przepisy dotyczące obowiązku informowania pokrzywdzonego o jego uprawnieniach od kilku lat przechodzą ewolucję, niestety bez korzyści dla ofiar. Do 1 czerwca 2014 r. obowiązek wręczania pokrzywdzonemu pouczenia o uprawnieniach wynikał z § 167 regulaminu wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury¹⁴. Po podpisaniu przez pokrzywdzonego załączano go następnie do protokołu przesłuchania. Pouczenie zawierało nieuporządkowane i niekompletne informacje o uprawnieniach. Było napisane trudnym

¹² T. Cielecki, *Lokalne ośrodki wsparcia dla ofiar przestępstw Ministerstwa Sprawiedliwości – jako kolejna próba utworzenia systemu pomocy ofiarom przestępstw w Polsce*, w: T. Cielecki, J.B. Banach-Gutierrez, A. Suchorska (red.), *Pozycja ofiary w procesie karnym – standardy europejskie a prawo krajowe*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji. Wydział Wydawnictw i Poligrafii, Szczecin 2008, s. 95 i nast.; A. Biederman, *Rzetelna informacja a aktywność pokrzywdzonego w procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 151 i nast.; K. Dudka, *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 288 i nast.; E. Bienkowska, E. Erez, *Polski wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych w ocenie ofiar przestępstw (wyniki badania ankietowego)*, w: E. Bienkowska (red.), *Ofiara przestępstwa w systemie wymiaru sprawiedliwości. Materiały drugiej międzynarodowej konferencji na temat wiktymologii w Europie Wschodniej i Zachodniej*, Mądralin k. Warszawy, 14–16 stycznia 1993 r., Warszawa 1997, s. 12; T. Cielecki, *Policja a ofiary*, w: T. Cielecki (red.), *Poszanowanie godności ofiar przestępstw*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji, Legionowo 2002, s. 86 i nast.; S.J. Bownik, *Niektóre zagadnienia związane z ochroną pokrzywdzonego w świetle badań empirycznych*, „Problemy Praworządności” 1989, nr 10, s. 42.

¹³ Więcej zob.: M. Żbikowska, *Obowiązek pouczenia o prawach i obowiązkach oraz konsekwencje jego niedopełnienia w kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 11, s. 82 i nast.

¹⁴ T.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 144.

i niezrozumiałym językiem prawniczym (trudno jest zrozumieć takie pojęcia, jak: „strona postępowania”, „oskarżyciel posiłkowy”, „powództwo cywilne” czy „zabezpieczenie roszczenia”), a tym samym nieprzydatne dla ofiary¹⁵.

Dodany ustawą z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw¹⁶ art. 300 k.p.k. § 2 wprowadził obowiązek pouczenia pokrzywdzonego o jego uprawnieniach na piśmie przed pierwszym przesłuchaniem. Wprowadzony rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2014 r.¹⁷ wzór pouczenia zawierał nadal nieczytelne i niezrozumiałe dla przeciętnego obywatela informacje, a więc opracowany został wbrew wskazaniom art. 300 § 3 k.p.k., który mówi w sposób zrozumiały o informowaniu bez korzystania z pomocy pełnomocnika. Przykładem informacji nieczytelnej, a nawet mylącej dla pokrzywdzonego był pkt 7 wzoru pouczenia: „prawo do złożenia wniosku o skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego w celu pogodzenia się z podejrzanym (art. 23a). Pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji są brane pod uwagę przez sąd przy wymiarze kary [art. 53 § 3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm.)]”. Pogodzenie nie jest celem postępowania mediacyjnego, informacja o wymiarze kary jest dla podejrzanego, a podstawy prawne są zupełnie dla pokrzywdzonego niezrozumiałe.

Ustawą z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka¹⁸ zmieniono treść § 2 art. 300 k.p.k. poprzez poszerzenie zakresu obowiązkowego informowania o kolejne uprawnienia. Nie zmieniono jednak wzoru pouczenia.

Kolejna zmiana w brzmieniu art. 300 § 2 k.p.k. nastąpiła na mocy Ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹⁹. Dodane zostały nowe uprawnienia. W ślad za tym nowe rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 czerwca 2015 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym²⁰, które weszło w życie z dniem 1 lipca 2015 r., znacznie poszerzyło katalog informacji o uprawnieniach pokrzywdzonego. Nadal jednak jest ono niezrozumiałe. Trudno bowiem zrozumieć przeciętnemu obywatelowi pkt 11 wzoru pouczenia: „Prawo do złożenia wniosku o umorzenie postępowania karnego o przestępstwo zagrożone karą nie wyższą niż 3 lata pozbawienia wolności, o przestępstwo przeciwko mieniu zagrożone karą nie wyższą niż 3 lata pozbawienia wolności, o przestępstwo przeciwko mieniu zagrożone karą nie wyższą niż 5 lat pozbawienia wolności oraz

¹⁵ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Prawa ofiar przestępstw*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 33 i nast.; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014, s. 11 i nast.

¹⁶ Dz.U. z 2013 r., poz. 1247 ze zm.

¹⁷ Dz.U. z 2014 r., poz. 739.

¹⁸ Dz.U. z 2015 r., poz. 21.

¹⁹ Dz.U. z 2015 r., poz. 396.

²⁰ Dz.U. z 2015 r., poz. 848.

opisane w art. 157 § 1 Kodeksu karnego uszkodzenie ciała inne niż ciężkie, jeżeli sprawca, który nie był skazany wcześniej za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, przed rozprawą naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie (art. 59 a Kodeksu karnego)”, czy pkt 17 wzoru: „Pokrzywdzony i jego najbliżsi mogą otrzymać pomoc medyczną, psychologiczną, rehabilitacyjną, prawną oraz materialną w Sieci Pomocy dla Osób Pokrzywdzonych Przystępstwem (art. 43 § 8 pkt 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.)”.

8. Ustawa o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka

Celem Ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka²¹, zgodnie z jej uzasadnieniem, ma być stworzenie kompleksowej regulacji poświęconej ochronie pokrzywdzonych i świadków, których zdrowie i życie są zagrożone przed zastraszeniem i odwetem, zapewnieniu im prawidłowego uczestnictwa w postępowaniu oraz uniknięciu wtórnej ich wiktyimizacji. Ustawa wdraża także Dyrektywę 201/29/UE, która obliuguje Polskę do opracowania indywidualnej oceny szczególnych potrzeb każdego pokrzywdzonego.

Zgodnie z jej art. 2 przy ocenie stopnia zagrożenia dla życia lub zdrowia pokrzywdzonego, świadka lub osób im najbliższych należy brać pod uwagę ich właściwości, warunki osobiste, związek ze sprawcą, rodzaj, sposób i okoliczności popełnienia czynu oraz motywację sprawcy. Do środków ochrony i pomocy należą ochrona na czas czynności procesowej, ochrona osobista oraz pomoc w zmianie miejsca pobytu. Na mocy art. 10 ust. 1 organy procesowe, poczynając od wykonujących czynności operacyjno-rozpoznawcze, zobowiązano zarówno do poinformowania pokrzywdzonego – w razie zagrożenia jego zdrowia psychicznego – o możliwości uzyskania pomocy psychologicznej, jak i do wezwania, jeśli życzy on sobie tego, wskazanych podmiotów do jej udzielenia.

Decyzję o zastosowaniu środków ochrony i pomocy podejmuje wojewódzki komendant Policji na wniosek pokrzywdzonego, a także – za jego zgodą – na wniosek wymienionych organów procesowych (art. 12 ust. 1). Pełnoletni pokrzywdzony przed zastosowaniem środków ochrony i pomocy musi złożyć właściwemu komendantowi Policji pisemne zobowiązanie do przestrzegania zasad i zaleceń w zakresie udzielonej ochrony i pomocy, a w przypadku osób uzyskujących środek w postaci pomocy w zmianie miejsca pobytu do wykonywania ciążących na nim obowiązków wynikających z mocy ustawy bądź z prawomocnych orzeczeń i decyzji. Osoba chroniona musi wcześniej poznać te zasady i zalecenia (art. 13).

Udzielone środki mogą zostać cofnięte, jeśli pokrzywdzony bezpodstawnie unika złożenia zeznań w toku postępowania lub nie złoży pisemnego zobowiązania do przestrzegania zasad i zaleceń w zakresie udzielonej ochrony i pomocy, gdy zosta-

²¹ Dz.U. z 2015 r., poz. 21.

nie mu przedstawiony zarzut złożenia fałszywych zeznań lub umyślnie wprowadzi w błąd albo zatai istotne informacje, jak również wówczas, gdy nie przestrzega odpowiednich zasad i zaleceń lub korzysta ze środków niezgodnie z ich przeznaczeniem.

Środki uchyla się jednocześnie pokrzywdzonemu i jego najbliższemu. Każdy, kto uzyskał wraz z pomocą w zmianie miejsca pobytu pomoc finansową, jest w takim wypadku zobowiązany do zwrotu jej równowartości (art. 17).

9. Procedura „Niebieskie Karty” a instytucja indywidualnej oceny potrzeb ofiary

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie²² (u.p.p.r.) wprowadza specjalny instrument, jakim jest procedura „Niebieskie Karty”. Definiuje ona przemoc w rodzinie jako jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie bądź zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członka rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność osobistą, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą (art. 2 pkt 2)²³.

Ustawa zobligowała władze samorządowe do powołania na szczeblu gminy zespołów interdyscyplinarnych oraz grup roboczych. W ich skład wchodzi przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty, ochrony zdrowia, organizacji pozarządowych, a także kuratorzy sądowi. Mogą też uczestniczyć w nich prokuratorzy oraz przedstawiciele innych podmiotów działających na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie (art. 9a ust. 3 i 5). Zadaniem zespołu jest integrowanie i koordynowanie działań wymienionych podmiotów w szczególności przez: diagnozowanie przemocy w rodzinie; podejmowanie w środowisku zagrożonym przemocą w rodzinie działań zwalczających to zjawisko; inicjowanie interwencji w środowisku dotkniętym przemocą w rodzinie; rozpowszechnianie informacji o instytucjach, osobach i możliwościach uzyskania pomocy w środowisku lokalnym; inicjowanie działań w stosunku do osób stosujących przemoc w rodzinie (art. 9 b ust. 1).

Zespół interdyscyplinarny może tworzyć wyspecjalizowane Grupy Robocze, których zadaniem jest: opracowanie i realizacja planu pomocy w indywidualnych przypadkach przemocy w rodzinie; monitorowanie sytuacji rodzin, w których

²² Dz.U. z 2015 r., poz. 1390 t.j.

²³ Na temat przemocy w rodzinie zob. też: M. Płatek, *Ochrona prawna przed przemocą wobec kobiet i przemocą domową*, w: *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet, w tym kobiet starszych i kobiet z niepełnosprawnościami, analiza i zalecenia*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2013, nr 7, s. 22 i nast.; A. Olszewska, *System przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, w: *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet...*, *op. cit.*, s. 66 i nast.

dochodzi do przemocy i rodzin zagrożonych jej wystąpieniem; dokumentowanie działań podejmowanych wobec rodzin, w których dochodzi do przemocy, oraz ich efektów (art. 9 b ust 3).

Ustawa nakazuje udzielanie ofiarom bezpłatnej pomocy polegającej w szczególności na:

- poradnictwie medycznym, psychologicznym, prawnym, socjalnym, zawodowym i rodzinnym;
- interwencji kryzysowej i wsparciu;
- ochronie przed dalszym krzywdzeniem poprzez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania z mieszkania wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny oraz zakaz kontaktowania się i zbliżania się do osoby pokrzywdzonej;
- zapewnieniu osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie;
- badaniu lekarskim w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydaniu zaświadczenia lekarskiego;
- pomocy w uzyskaniu mieszkania osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do lokalu zajmowanego wspólnie ze sprawcą (art. 3 ust. 1).

Ustawa przewiduje, że procedura „Niebieskie Karty” obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty i ochrony zdrowia – w związku z zaistnieniem przemocy w rodzinie (art. 9 d ust. 2). Przedstawiciele tych podmiotów współpracują i przekazują informację o podjętych działaniach przewodniczącemu zespołu interdyscyplinarnego (art. 9 d ust. 3).

Procedurę tę szczegółowo reguluje rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.²⁴ Obliguje ono do przeprowadzenia rozmowy z osobą, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie, w warunkach gwarantujących swobodę wypowiedzi i poszanowania godności (§ 4). W stosunku do dziecka, wobec którego istnieje podejrzenie stosowania przemocy, wszelkie działania należy podejmować w obecności rodzica, opiekuna prawnego lub faktycznego. Natomiast w przypadku podejrzenia, że przemoc stosują rodzice, opiekunowie prawni lub faktyczni, działania powinny być prowadzone w obecności pełnoletniej osoby najbliższej oraz w miarę możliwości psychologa (§ 5).

W ramach procedury pracownik socjalny jednostki organizacyjnej pomocy społecznej diagnozuje sytuację i potrzeby osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie. Udziela jej kompleksowej informacji o:

²⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, Dz.U. z 2011 r., Nr 209, poz. 1245.

- możliwościach uzyskania pomocy (w szczególności psychologicznej, prawnej, socjalnej i pedagogicznej) oraz wsparcia, w tym o instytucjach i podmiotach świadczących specjalistyczną pomoc na rzecz osób dotkniętych przemocą w rodzinie;
- formach pomocy dzieciom doznającym przemocy w rodzinie oraz o instytucjach i podmiotach świadczących tę pomoc;
- możliwościach podjęcia dalszych działań mających na celu poprawę jej sytuacji.

Organizuje też niezwłocznie dostęp do pomocy medycznej, jeżeli wymaga tego jej stan zdrowia. W miarę potrzeby zapewnia schronienie w całodobowej placówce świadczącej pomoc, w szczególności w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie (§ 11).

Funkcjonariusz policji udziela pierwszej pomocy, organizuje niezwłocznie dostęp do pomocy medycznej, podejmuje niezbędne czynności zapewniające ochronę życia, zdrowia i mienia włącznie z zastosowaniem wobec sprawcy środków przymusu bezpośredniego i zatrzymania; systematycznie sprawdza też stan bezpieczeństwa ofiary w zależności od potrzeb określonych przez Zespół Interdyscyplinarny i Grupę Roboczą.

Przedstawiciel służby zdrowia (lekarz, pielęgniarka, położna czy ratownik medyczny) w ramach tej procedury udziela informacji na temat możliwości uzyskania pomocy i wsparcia oraz bezpłatnego zaświadczenia lekarskiego o ustaleniu przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie.

Przedstawiciel oświaty udziela kompleksowych informacji o możliwości uzyskania pomocy, organizuje dostęp do pomocy medycznej, diagnozuje sytuację i potrzeby, w szczególności wobec dzieci, udziela kompleksowej informacji – rodzicom, opiekunowi prawnemu, faktycznemu lub osobie najbliższej – o możliwościach pomocy psychologicznej, prawnej, socjalnej i pedagogicznej oraz wsparcia rodzin, w tym o specjalistycznej pomocy dla dzieci (§ 15).

Najwyższa Izba Kontroli (NIK) w 2014 r. skontrolowała przeciwdziałanie przemocy w rodzinie przez administrację publiczną²⁵. Oceniała jej skuteczność oraz postępowanie wobec osób dotkniętych przemocą i osób stosujących przemoc. Według NIK istnieją znaczne rozbieżności między zakładanymi celami ustawy a praktyką.

Uznała ona, że wprowadzone w 2010 r. zmiany²⁶ pogorszyły sytuację osób dotkniętych przemocą w rodzinie, a także doprowadziły do wyraźnego spadku, i tak niewielkiej, liczby ujawnionych przypadków teże. Wiąże się to z jednej strony ze znacznym zbiurokratyzowaniem procedury, z drugiej – z odebraniem policji klu-

²⁵ Dokument Nr P/12/107, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,5094,vp,6609.pdf> [dostęp: 30.05.2016]; KPS-4101-04-00/2013.

²⁶ Procedura „Niebieskie Karty” przed wejściem w życie zmian do ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz.U., Nr 125, poz. 842) realizowana była tylko przez policję – zob. I. Matysiak, *Ocena realizacji procedury „Niebieskie Karty” w świetle nowych uwarunkowań prawnych*, w: L. Mazowiecka (red.), *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 68 i nast.

czowych zadań w systemie przeciwdziałania przemocy i przekazaniem ich nowo utworzonym zespołom interdyscyplinarnym bez uregulowania ich statusu oraz bez przyznania im uprawnień i środków niezbędnych do wykonywania powierzonych zadań²⁷.

Procedura „Niebieskiej Karty” jest zbliżona do procedury indywidualnej oceny potrzeb ofiary poprzez swoją interdyscyplinarność i zobowiązanie różnych organów do wszechstronnej pomocy i wsparcia. Trudno tu jednak mówić o indywidualnej ocenie w rozumieniu Dyrektywy 2012/29/UE i Konwencji, gdyż zespoły interdyscyplinarne i grupy robocze nie muszą prosić ofiary o zgodę na podejmowane wobec niej działania. Ponadto ustawa zezwala przetwarzać bez zgody i wiedzy ofiary dane osobowe dotyczące jej stanu zdrowia, nałogów, skazań, orzeczeń o ukaraniu, a także innych orzeczeń wydanych w postępowaniu sądowym lub administracyjnym (art. 9c ust. 1). Zgody osoby dotkniętej przemocą nie wymaga również podjęcie interwencji opartej na procedurze.

Procedurę tę dyskwalifikuje przede wszystkim fakt, że ofiara przestępstwa musi stanąć przed wieloosobową grupą roboczą złożoną najczęściej z jej sąsiadów lub znajomych z gminy i mówić o najbardziej intymnych sprawach ze swojego życia. Z tego powodu nie można uznać jej za procedurę indywidualnej oceny.

Tymczasem dla ofiar przemocy domowej dobrymi instytucjami byłyby Centra Sprawiedliwości Rodzinnej²⁸ działające przy każdej gminie. Ofiara w jednym miejscu mogłaby korzystać z pomocy lub wsparcia odpowiedniego specjalisty. Takie centra są systemowym rozwiązaniem dla ofiar przemocy domowej w Stanach Zjednoczonych i niektórych państwach unijnych. Ofiara może tam złożyć zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa u funkcjonariusza policji lub prokuratora, uzyskać pomoc socjalną i medyczną, otrzymać żywność, środki higieniczne, ubranie, a także bezpieczne schronienie. Centrum przeprowadza wstępną diagnozę, ocenia stan zagrożenia ofiary, a następnie kieruje ją do specjalistów, którzy opracowują dla niej indywidualny plan pomocy i bezpieczeństwa.

W centrach nie prowadzi się zapisów na wizyty u specjalistów, a wybór form pomocy, z jakich ofiara chce korzystać, należy do niej. To ona sama decyduje, jakimi informacjami chce się podzielić. Sprawcy nie mają tam wstępu. Takie rozwiązanie zalecane jest przez Konwencję o zwalczaniu przemocy (art. 1 ust. 1 pkt e, art. 18).

10. Unormowania procedury karnej a instytucja indywidualnej oceny potrzeb ofiary

W k.p.k. znajdują się dwa rozwiązania dotyczące szczególnego traktowania niektórych ofiar przestępstw. Chodzi o przesłuchania dzieci (art. 185 a) oraz ofiar prze-

²⁷ Raport, s. 6.

²⁸ Centrum Praw Kobiet od 2013 r. organizuje w Warszawie taką placówkę. Od 2014 r. w Warszawie przy ul. Pięknej 66A lok. 10 istnieje bardzo uproszczony jej model.

stępstw seksualnych określonych w art. 197–199 kodeksu karnego (art. 185 c). Trudno jednak porównać te zapisy z indywidualną oceną, gdyż obligują one organ procesowy do działań bez względu na potrzeby ofiary i jej wolę.

Unormowane jest przesłuchanie pokrzywdzonego dziecka, które w chwili przesłuchania nie ukończyło 15 lat. Dotyczy to tylko przestępstw popełnionych z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej albo przestępstw określonych w rozdziałach XXIII (przeciwko wolności), XXV (przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) i XXVI (przeciwko rodzinie i opiece). Dziecko spełniające te warunki można przesłuchać jako świadka tylko wtedy, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz. Czynność tę można powtórzyć, jedynie gdy na jaw wyjdą istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania lub żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego (§ 1).

Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. Mogą w nim wziąć udział prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego, a także jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęą pozostaje, lub osoba pełnoletnia przez niego wskazana, pod warunkiem że nie ograniczy to swobody wypowiedzi dziecka. Jeżeli oskarżony, zawiadomiony o tej czynności, nie ma obrońcy z wyboru, sąd wyznacza mu obrońcę z urzędu (§ 2). Na rozprawie głównej odtwarza się zapis obrazu i dźwięku takiego przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania (§ 3). Jeżeli małoletni ukończył 15 lat, można go przesłuchać również w tych szczególnych warunkach, gdy występuje obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wyrzucić negatywny wpływ na jego stan psychiczny (§ 4).

W przypadku ofiar przestępstw seksualnych, jeżeli zawiadomienie składa pokrzywdzony, to przesłuchanie ograniczone jest do wskazania najważniejszych faktów i dowodów. Przesłuchanie takiego pokrzywdzonego w charakterze świadka przeprowadza sąd na posiedzeniu, w którym mogą wziąć udział prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego. Na rozprawie głównej odtwarza się zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania. W przypadku konieczności ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka czynność ta może nastąpić przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przesłuchanie na odległość z jednoczesnym przekazem obrazu i dźwięku, jeśli istnieje uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco lub wyrzucić negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

Specjalne traktowanie ofiarom przestępstw seksualnych zapewniają Wytyczne nr 1 Komendanta Głównego Policji z dnia 23 lipca 2015 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów²⁹. Zgodnie z § 58 ust. 12 Wytycznych funkcjonariusze policji stosują „procedury postępowania Policji z osobą, która doświadczyła przemocy domowej”.

²⁹ Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji, Warszawa, dnia 24 lipca 2015 r., poz. 59.

11. Kwestionariusze do indywidualnej oceny szczególnych potrzeb ofiary

Instytucja indywidualnej ocena nie została wprowadzona do k.p.k. Minister sprawiedliwości, co prawda, powołał Radę ds. Pokrzywdzonych³⁰, która opracowała dwa kwestionariusze indywidualnej oceny. Pierwszy – „Ocena sytuacji i potrzeb osoby pokrzywdzonej przestępstwem pod kątem pomocy specjalistycznej” – przeznaczony jest dla organizacji pozarządowych. Drugi – „Indywidualna ocena szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony” – dla organów procesowych: funkcjonariuszy policji i prokuratorów. Wzór kwestionariuszy opiera się na projekcie francuskiego Ministerstwa Sprawiedliwości „ocena ofiar w zakresie szczególnych środków”. Oba kwestionariusze mają pomóc w implementacji indywidualnej oceny zawartej w dyrektywie ustanawiającej minimalne standardy³¹.

Pierwszy kwestionariusz (dla organizacji pozarządowych) zawiera na wstępie uwagę, że odpowiedzi na pytania należy uzyskać w trakcie rozmowy z ofiarą, a nie odczytywania jej kwestionariusza na zasadzie ankiety. Celem rozmowy jest zarówno identyfikacja zagrożenia ponowną wiktymizacją, zastraszaniem lub odwetem, jak i określenie, jakiej dana osoba potrzebuje pomocy. Przeprowadzenie przez przedstawiciela organizacji pozarządowej oceny wymaga zgody ofiary, co powinien on zaznaczyć w kwestionariuszu. W pierwszej jego części należy podać podstawowe informacje o osobie pokrzywdzonej, takie jak: informacje ogólne, osobiste czynniki ryzyka, zagrożenie i obawa przed dalszym pokrzywdzeniem oraz aktualizacja. W drugiej części zatytułowanej „Szczegółowa ocena sytuacji i potrzeb osoby pokrzywdzonej” powinny się znaleźć informacje o obecnej sytuacji pokrzywdzonego, poprzednich zdarzeniach i sprawcy oraz podsumowanie zawierające ocenę zagrożenia i propozycje działań pomocowych.

Drugi kwestionariusz (dla policjantów i prokuratorów), znacznie krótszy, zawiera określenie danych ogólnych o osobie pokrzywdzonej oraz wymienia przesłanki dokonywania indywidualnej oceny, takie jak wiek, niepełnosprawność, kwalifikacja prawna czynu, okoliczności przestępstwa, pokrzywdzenie przestępstwem z nienawiści, związek między pokrzywdzonym a sprawcą i in. Następnie w kwestionariuszu wydzielono trzy części. Pierwsza, dotycząca przesłuchania, określa

³⁰ Rada ds. Pokrzywdzonych Przestępstwem została powołana zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości 114/14 DWMPC 19 maja 2014 r. Jej zadaniem jest proponowanie rozwiązań o charakterze organizacyjno-praktycznym służących implementacji Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WsiSW.

³¹ W. Klaus, *Indywidualna ocena potrzeb a oczekiwania pokrzywdzonych*, w: L. Mazowiecka (red.), *Indywidualna ocena...*, op. cit., s. 123 i nast.; A. Dąbrowiecka, *Działania Ministerstwa Sprawiedliwości w zakresie wdrażania indywidualnej oceny do polskiego systemu prawnego*, w: L. Mazowiecka (red.), *Indywidualna ocena...*, op. cit., s. 103 i nast.; M. Makuchowska, P. Knut, *Uwzględnienie potrzeb ofiar oraz udział organizacji pozarządowych w tworzeniu mechanizmu indywidualnej oceny*, w: L. Mazowiecka (red.), *Indywidualna ocena...*, op. cit., s. 109 i nast.

warunki przeprowadzenia go w przyjaznym pokoju przesłuchań, przez tą samą osobę lub tej samej płci. Druga część, dotycząca ochrony pokrzywdzonego, w szczególności czynniki zagrożenia ponowną wiktyimizacją, zastraszaniem lub odwetem. Natomiast w trzeciej wymieniono przykładowe działania, jakie powinny być podjęte w danym przypadku. Do kwestionariusza tego dołączono obszerny, liczący 19 stron, komentarz-instrukcję.

Oba kwestionariusze nie mają mocy prawnej. Są tylko próbą wdrożenia indywidualnej oceny do polskiego systemu prawnego. Podkreślić też należy, że kwestionariusz dla organów procesowych nie zawiera tak ważnej i akcentowanej w standardach międzynarodowych przesłanki uwzględniania woli ofiary, a nawet włączenia jej do współpracy przy sporządzaniu indywidualnej oceny. W kwestionariuszach zupełnie nie widać tak mocno wypuklanych w dokumentach międzynarodowych uzupełniających się działań interdyscyplinarnych. Efektem może być odsyłanie pokrzywdzonego do różnych specjalistycznych podmiotów. Obawiam się takiej sytuacji, że przy okazji sporządzania indywidualnej oceny w takiej formie zapomni się o tym, co najważniejsze – o podmiotowości ofiary. Wypełnienie rubryk będzie ważniejsze od znajomości problematyki ofiar, ich uprawnień oraz faktycznej możliwości udzielenia im wsparcia i pomocy.

12. Podsumowanie

Wszystkie omówione dokumenty międzynarodowe mocno akcentują konieczność uwzględniania podmiotowości ofiary, nakazują brać pod uwagę jej wolę, a także włączać ją do współpracy przy sporządzaniu indywidualnej oceny dla określenia pomocy i wsparcia. Wszystkie wymagają też przeprowadzania specjalistycznych szkoleń dla przedstawicieli tych grup zawodowych, którzy stykają się bezpośrednio z ofiarą przestępstwa. Profesjonalizm tych osób jest niezbędny, gdyż muszą mieć one konieczną wiedzę oraz umiejętności, aby nie powodować wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonych.

Sposób wdrożenia indywidualnej oceny do ustawodawstw państw członkowskich został pozostawiony do ich uznania. W Przewodniku do Dyrektywy 2012/29/UE jako dobry przykład podano następujące rozwiązania: odpowiednie zmiany przepisów prawa karnego, sporządzenie właściwych pisemnych wytycznych, wykorzystanie kwestionariusza, wykonanie dodatkowych badań psychologicznych, przeprowadzenie rozmowy z ofiarą w celu identyfikacji jej potrzeb w zakresie ochrony lub pogłębienie oceny ryzyka przez eksperta. Podkreśla się jednak, że procedura ta ma być przede wszystkim zrozumiała. Praktyka, według Przewodnika, dowodzi, że najlepszym podmiotem do przeprowadzenia indywidualnej oceny jest policja lub organizacja pomocowa. Jest to logiczne, gdyż są to podmioty, które jako pierwsze stykają się z ofiarami i mogą wypełnić podstawowy cel indywidualnej oceny, jakim według Dyrektywy 2012/29/UE jest zapobieżenie dalszej wiktyimizacji, zastraszaniu i odwetowi ze strony sprawcy.

W Polsce jak do tej pory podmiot taki formalnie nie został wyznaczony³², a szkoda, gdyż instytucja indywidualnej oceny jest bardzo różnie rozumiana i interpretowana³³. Mam poważne obawy, czy funkcjonariusze policji i w większości organizacje pozarządowe są odpowiednio przygotowani do sporządzania indywidualnej oceny. Dyrektywa 2012/29/UE wymaga dużego profesjonalizmu osób stykających się z ofiarami przestępstw. Muszą one umieć nie tylko ocenić aktualny stan bezpieczeństwa ofiary, lecz także jasno wytłumaczyć jej istotę przysługujących uprawnień oraz wskazać te podmioty, które będą ją wspierać i jej pomagać. Na prawie wszystkie swoje działania wobec ofiary muszą uzyskać jej zgodę. Muszą także umieć z nią współpracować.

Nie jestem entuzjastką tej nowej instytucji. To sprawca popełnił przestępstwo i to jego zachowanie należy oceniać. W Zaleceniu w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym³⁴ zaznaczono, że powinny mieć prawo do zakwestionowania oceny organu procesowego co do szczególnie trudnej ich sytuacji w postępowaniu karnym³⁵. Z wolą sprawcy powinien więc liczyć się wymiar sprawiedliwości. Natomiast nie musi się z nią liczyć wtedy, kiedy ocenia, jakich środków musi użyć, żeby sprawca się poprawił i w przyszłości nikogo więcej nie skrzywdził.

Ofiara nie naruszyła prawa. Ma prawo zadecydowania o tym, z jakich środków wsparcia i pomocy oferowanej przez państwo chce skorzystać. Uznanie podmiotowości ofiary jest podstawą jej prawidłowego potraktowania. Inaczej wiktyimizacja wtórna może mieć miejsce w jeszcze szerszym zakresie niż przed wprowadzeniem instytucji indywidualnej oceny na grunt prawa unijnego.

Należy rozważyć wprowadzenie do k.p.k. przepisu poprzedzającego art. 185 a, który przewidywałby obowiązek przeprowadzenia indywidualnej oceny szczególnych potrzeb ofiary w zakresie jej ochrony z delegacją ustawową dla Ministra Sprawiedliwości upoważniającą do określenia przesłanek dokonywania takiej oceny. W obowiązującym prawie karnym występuje różnicowanie sytuacji dzieci w zależności od ich wieku i brakuje regulacji sytuacji, w której wieku danej osoby nie można ustalić, ale można przypuszczać, że jest ona dzieckiem.

Należy też rozszerzyć stosowanie art. 185 c k.p.k. na wszystkie ofiary wymagające szczególnej ochrony na podstawie ustaleń dokonanych za pomocą indywidualnej oceny. Trzeba też wprowadzić takie unormowanie, które pozwalałoby wła-

³² W żadnym wypadku nie można za taki uznać właściwego komendanta Policji, który zgodnie z u.o.p.p.s. decyduje o udzieleniu pokrzywdzonemu środków ochrony i pomocy m.in. na wniosek samego pokrzywdzonego.

³³ Zob. np. E. Bieńkowska, *Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony – kontrowersje wokół instytucji oraz propozycja jej wdrażania*, w: L. Mazowiecka (red.), *Indywidualna ocena...*, op. cit., s. 80 i nast.; E. Bieńkowska, *Indywidualna ocena szczególnych potrzeb w zakresie ochrony*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 5, s. 5 i nast.

³⁴ Dz.Urz. UE C 378 z dnia 24 grudnia 2013, s. 8.

³⁵ Więcej na temat indywidualnej oceny sprawcy w: L. Mazowiecka, *Prokuratura w Polsce 1918–2014*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 66 i nast.

ściwym organom na wydawanie sprawcom odpowiednich zakazów lub nakazów niezależnie od tego, czy wszczęto postępowanie. Konieczne jest respektowanie woli ofiary we wszystkich działaniach na jej rzecz.

Jeżeli chcemy zająć się ofiarą przestępstwa nie tylko „na papierze”, to musimy postawić na profesjonalizm stykających się z nią osób. Musimy szkolić, edukować i zmieniać mentalność przede wszystkim prawników, którzy muszą pamiętać w pierwszej kolejności o krzywdzie i szkodzie ofiary. Na pewno powinno się zrezygnować z konieczności wypełniania przez funkcjonariuszy policji czy prokuratorów kwestionariuszy, a w zamian uczyć właściwej reakcji i umiejętności korzystania z prawa.